

НЕЗРЯЧІ В УКРАЇНІ: реалії, досягнення, проблеми



Оксана Потімко
канд. істор. наук,
виконавчий директор
Львівського обласного
осередку
ВГО "Українська спілка
інвалідів",
інвалід I групи із зору,
м. Львів

Після здобуття Україною незалежності від тоталітарного режиму Радянського Союзу в державі швидкими темпами почало розвиватися громадянське суспільство. Українським інвалідам із зору це дало можливість розгорнути процес створення громадських організацій, які, залежно від статутних цілей, зайнялися різними напрямками реабілітаційної роботи: освітою, творчістю, доступністю, працевлаштуванням, ринком праці, IT-технологіями та ін.

Тепер в Україні функціонують сотні неурядових громадських організацій, які опікуються проблемами незрячих і слабозорих. Це — регіональні структури місцевого значення, як і національні організації всеукраїнського масштабу. Серед останніх — Українське товариство сліпих (УТОС), Українська спілка інвалідів (УСІ), Генерація успішної дії (ГУД). Діяльність цих трьох організацій поширюється на всю територію України через існуючі регіональні осередки. Кожна з них, більшою чи меншою мірою, займається питаннями творчості, освіти, доступності, законодавства, видавництва, соціального захисту, медіапромоції.

Освіта. В Україні працюють 6 спеціальних шкіл-інтернатів для сліпих дітей і 29 — для слабозорих. Таким чином, школи для слабозорих учнів є в кожній із 25 областей України, а школи для сліпих — лише в кожній четвертій області. Внаслідок цього частина батьків, у сім'ях яких народилась сліпа дитина, вимушена віддавати своїх дітей на навчання за сотні кілометрів від домівки в одну із шести спеціальних шкіл-інтернатів.

Протягом останнього десятиліття у зв'язку з поглибленням родинних цінностей і появою законодавства про інклюзивну освіту ситуація почала змінюватися. Частина батьків, не бажаючи розлучатися зі своїми дітьми, використовує надане державою право на освіту незрячої дитини за місцем проживання родини. При цьому здебільшого поширена так звана *індивідуальна форма навчання*, і лише зрідка — *інклюзивна*, через відсутність практичних знань і навичок щодо роботи з незрячими учнями в інклюзивному класі в педагогів загальноосвітніх шкіл.

Загалом, сьогодні в шести школах-інтернатах для сліпих навчається 780 дітей, а поза межами — близько тисячі.



Ангеліна Неволько і вчитель Галина Ліщинська та учні інклюзивного класу під час уроків у Великолюбінській загальноосвітній школі Городоцького району Львівської області



Спеціальні школи-інтернати мають хорошу навчально-методичну базу, гарантоване матеріально-технічне забезпечення, власні бібліотеки, комп'ютерні класи, різноманітні гуртки. Проте бракує сучасних засобів навчання, зокрема — брайлівських друкарських машинок. Незрячі школярі в спецшколах донині користуються брайлівськими дощечками та грифелями для письма через відсутність брайлівських друкарських машинок.

Україна має перший успішно реалізований і поки єдиний випадок інклюзивного навчання сліпонародженої дитини в умовах загальноосвітньої школи, започаткований 2011 року. Незряча *Ангеліна Неволько* навчається в 4-му класі Великолюбінської загальноосвітньої школи Городоцького району Львівської області поряд із 26-ма своїми однокласниками. Її робоче місце облаштоване брайлівською друкарською машинкою, комп'ютером із голосовими програмами екранного доступу, дейзі-плеєром, відповідними підручниками. Варто зауважити, що цей випадок втілений у життя громадською організацією — Львівським осередком Української спілки інвалідів. Ця організація, на основі компіляції європейського досвіду та вітчизняних реалій, напрацювала власну **українську модель навчання незрячих дітей поза межами спеціальних шкіл-інтернатів**. Зараз ця модель успішно та активно впроваджується в різних регіонах України. Вона також покладена в основу, розпочатих Президентом України *Петром Олексійовичем Порошенко*, реформ системи освіти дітей та молоді з особливими потребами.

Достатньо актуальним в Україні є питання забезпечення учнів рельєфно-крапковими підручниками, особливо тих школярів, які навчаються поза межами спецшкіл-інтернатів. У 2013 р. Міністерство освіти і науки України надрукувало для потреб незрячих школярів частину підручників для 1, 2, 5 класів (всього 11 книг тиражем до 200 примірників). Решта шкільних навчальних посібників рельєфно-крапковим шрифтом заплановано опублікувати за умов наявності бюджетних коштів.

Сотні українських інвалідів із зору здобувають професійну освіту за різними спеціальностями. Найпоширенішими є професія вчителя історії, вчителя української мови і літератури, вчителя іноземної мови, психолога, юриста, музиканта, адвоката, масажиста, комп'ютерника, журналіста тощо. На території України функціонують 4 медичні коледжі, що приймають на навчання незрячих абітурієнтів. Залюбки свої двері відчиняють для студентів із вадами зору й вищі навчальні заклади. Вступні іспити вони складають на загальних умовах, але, за умов однакової кількості балів з іншим (здоровим) абітурієнтом, до вузу зараховують студента з інвалідністю.

Водночас жоден вуз України не укомплектований рельєфно-крапковими підручниками, тому кожному незрячому студенту доводиться самостійно вирішувати питання з доступом до вузівської навчальної літератури. Незрячі студенти отримують підвищену стипендію, однак в Україні поки немає грантів, як,



Оксана Потимко і Матті Яткола презентують дейзі-формат бібліотеки, що створюється в рамках шведсько-українського проекту "Сучасні інформаційні системи для українських користувачів із вадами зору". Мукачєво, 23 жовтня 2014 р.

наприклад, в Університеті "Манітоба" у Вінніпегу (Канада), де студентам з інвалідністю при вступі до вузу пропонують відразу кілька грантів. За рахунок цих грантів можна подолати проблему оплати послуг начитувача літератури, придбати необхідні технічні засоби або підручники тощо.

Щоб частково подолати проблему відсутності адаптованих для незрячих студентів підручників, у 2014 році Львівський осередок Української спілки інвалідів розпочав Міжнародний шведсько-український проект із академією "Svefi" (Швеція), метою якого є створення першої української дейзі-бібліотеки. Проект отримав назву "Сучасні інформаційні системи для українських користувачів із вадами зору". Над створенням дейзі-бібліотеки працюють 20 інвалідів із зору, які пройшли відповідне навчання у Швеції. Пріоритетом при створенні дейзі-книг є підручники і навчальні посібники. Робота над першою українською дейзі-бібліотекою завершується в грудні 2015 р.

Варто також додати, що Львівський осередок Української спілки інвалідів активно співпрацює з українським Парламентом, зокрема — з Комітетом з питань освіти і науки. В червні 2014 р., на запрошення голови Комітету *Л.М. Гриневич*, виступала в Парламенті виконавчий директор цієї Організації (ред. — *Оксана Потимко*, автор цієї статті) з пропозиціями щодо реформування чинної в Україні системи освіти дітей із вадами зору, надавши конкретні та прийнятні рекомендації. Вони стосувались механізму забезпечення технічними засобами навчання і брайлівською літературою, поширення досвіду першого випадку інклюзії незрячої дитини, запровадження в інститутах післядипломної педагогічної освіти курсів для вчителів загальноосвітніх шкіл та ін. Запропоновані пропозиції охопили 11 напрямів і ввійшли як складники до започаткованих Президентом України реформ.

Культура. Україна продукує чимало вокальних, поетичних, театральних конкурсів і фестивалів для інвалідів із зору. Останнім часом з'явилися кілька національних співочих телешоу, переможцями яких стали незрячі люди ("Україна має таланти", "Народна зірка", "Голос країни").

Участь інвалідів із зору в національних телешоу стала можливою завдяки єдиному фактору — появі в 2008 р. проекту "Відчинилося життя". Це унікальний концертний проект, в якому беруть участь обдаровані незрячі вокалісти з України, Польщі, Грузії, Швеції, які співають під супровід симфонічного оркестру. Проект ініційовано Львівським осередком УСІ. Протягом 2008—2014 рр. відбулося понад 50 концертів у Польщі, Угорщині, Швеції, Молдові, Білорусії і, звичайно, в Україні. Завдяки можливості співати під супровід оркестру й гастролювати країнами Європи, до участі в концерті "Відчинилося життя" зголошуються чимало незрячих вокалістів з інших країн світу. Український проект "Відчинилося життя" відкритий для талановитих незрячих вокалістів з різних країн Європи.

У 2013 р. польські "Lions", за прикладом України, організували в Кракові подібний Міжнародний фестиваль "Голос серця", в якому незрячі вокалісти співали під супровід оркестру.

Ще одним унікальним явищем в українському мистецтві є капела сліпих бандуристів "Карпати" — єдиний у світі колектив, який зберіг автентичні пісенні традиції українського кобзарства.

В Україні функціонують спеціалізовані бібліотеки системи УТОС для незрячих, чисельність яких перевищує 85. Фонди бібліотек укомплектовані брайлівською літературою доволі давнього видавництва та озвученою літературою на касетах і CD. Фінансуються бібліотеки з Держбюджету України через систему УТОС. На жаль, не надто втішною є ситуація з друком художньої літератури та періодики для незрячих

читачів. Соціальні питання, зокрема і питання забезпечення інвалідів із зору книжками, фінансуються за остаточним принципом. Періодично в Україні друкуються одна-дві художні книги шрифтом Брайля, але здійснюється цей друк за рахунок меценатів.

Від 2013 р. на українському терені впроваджується тифлокоментування візуальних творів, відоме в Європі як аудіодискрипція. Ініціатором та автором цього процесу виступив Львівський осередок Української спілки інвалідів. З'явилися перші мультиплікаційні фільми для незрячих дітей, сьогодні їх кількість становить близько 25. У 2014 р. в Україні вийшов перший повнометражний художній фільм з аудіодискрипцією "Щоденник пам'яті", згодом — фільм вітчизняного виробництва "Поводир", режисера **Олеся Саніна**, висунутий на здобуття кінопремії "Оскар". Робота над створенням аудіодискрипції та адаптацією відеопродукції для незрячих глядачів триває надалі та розвивається як достатньо перспективний та витребуваний напрям. До неї залучені театральні актори, професійні звукорежисери, психологи, тифлопедагоги, безпосередньо незрячі спеціалісти.

Доступність. Активно вирішуються проблеми доступності місцевої інфраструктури, особливо в тих регіонах, де наполегливо і послідовно працює громадський сектор. У містах функціонують звукові світлофори, транспорт зі звуковим супроводом, звукові маячки над входом до закладів громадського користування, брайлівське маркування на ліках тощо. На залізничних вокзалах, в аеропортах працює служба супроводу.

Водночас слід зауважити, що проблем залишається більше, ніж вдалося вирішити. До них належать непристосовані та розбиті дороги, припарковані на тротуарах автомобілі, встановлені в пішохідній зоні квітники і рекламні щити, відсутність сталих місць паркування маршрутних таксі, телефонні кабінки з високою посадкою та ін. Для їхнього вирішення Україні потрібні не лише фінанси, але й глобальна зміна ставлення громади до осіб з інвалідністю, дотримання прав кожного громадянина згідно з чинним законодавством і вимог Конвенції ООН про права інвалідів.

Соціальний захист. Українські інваліди із зору через систему державних органів забезпечуються засобами реабілітації з визначеною періодичністю. Це магнітофони та диктофони, палиці, годинники. Громадські організації, що отримують державне фінансування, забезпечуються також оргтехнікою (комп'ютери, принтери, сканери), санаторно-курортними путівками за кошти держави.

Однак, якість пропонованих державою засобів реабілітації не завжди відповідає очікуванням незрячих, а їхній перелік дуже обмежений. Львівським осередком УСІ під час особистої зустрічі з Міністром соціальної політики України **Л.Л. Денисовою** в серпні 2014 р. запропоновано новий механізм забезпечення інвалідів із зору засобами реабілітації. Цей механізм передбачає суттєве збільшення переліку засобів реабілітації (брайлівський дисплей, дейзі-плеер, програми екранного доступу, відеозбільшувачі, палиці, брайлівські друкарські машинки, глюкометри, дозатори для рідких речовин, тонометри та ін.),



Незряча вокалістка Зера Кіраджієва і диригент Богдан Мочурад.
Музичний фестиваль "Відчинилося життя". Чернівці, 14 жовтня 2014 р.

введення часткової оплати (10—30 % від вартості товару), відмову від процедури тендерних закупівель, можливість придбати необхідний засіб реабілітації в обраній незрячим компанії, уникнення посередництва держави. Організація навела переконливі аргументи та економічне обґрунтування поданих пропозицій, що зацікавили Міністра. Отже, залишається сподіватися, що запропоновані пропозиції стануть частиною реформ у галузі соціальної політики України.

Ринок праці. В Україні функціонують понад 70 підприємств для інвалідів із зору. Всі вони належать системі УТОС. Внаслідок орієнтованого на принципи радянської економіки менеджменту, що передбачав механізм державних замовлень, кількість працюючих інвалідів на цих підприємствах є надзвичайно низькою, а середній рівень заробітних плат не перевищує 20—50 дол. на місяць. Кількість працевлаштованих на підприємствах УТОС інвалідів із зору становить близько 7000 осіб, однак задіяними у виробничому процесі та забезпеченими зарплатнею є не більше 10 % працевлаштованих. Лише 4 або 5 підприємств УТОС зуміли переорієнтуватися на ринкову економіку й забезпечити своїх працівників роботою та гідною зарплатнею.

Унаслідок демократичних процесів українські незрячі сьогодні мають можливість працювати поза межами системи УТОС і спеціалізованих підприємств для інвалідів. Вітчизняний ринок праці не надто адаптований до потреб і можливостей незрячих, хоча кількість задіяних у суспільно-корисній праці інвалідів із зору значно перевищує їхню кількість на спеціалізованих підприємствах УТОС. Головною причиною низької працевлаштованості осіб із значними вадами зору в приватному та бюджетному секторах є неготовність працедавців, низька ефективність роботи інваліда із зору, необхідність в облаштуванні його робочого місця недешевими технічними засобами, страх перед контролюючими органами, низька активність самих незрячих.

Водночас, в українському законодавстві передбачена мережа податкових і соціальних пільг для підприємств, що працевлаштовують не менше 4% осіб із інвалідністю. Державою передбачена також система дотацій для технічного переоснащення підприємств, що забезпечують встановлені нормативи працевлаштування та заробітних плат інвалідів.

Спорт. У середовищі українських незрячих активно розвиваються такі види спорту як шахи, плавання, гол-бол та ін. Про серйозний рівень підготовки українських незрячих спортсменів свідчать постійні призові місця на Паралімпійських іграх та чемпіонатах Європи. Підготовка і спортивні збори спортсменів тривають на базі двох паралімпійських центрів, літнього в м. Євпаторія (Крим) і зимового в м. Турка (Львівщина). На жаль, у зв'язку з окупацією Криму, параолімпійський центр у Євпаторії втратив своє значення, але Україна не полишає сподівань на перемогу в неоголошеній Росією війні та поверненні окупованих територій.



Скріншоти сайту для незрячих Львівського осередку Української спілки інвалідів

Державна підтримка громадського сектору. Як уже зазначалось, на теренах України діють кілька неурядових організацій, що займаються проблемами інвалідів із зору: УТОС, УСІ, ГУД. Стосунки держави з ними складаються по-різному. Елітарність окремих громадських організацій, які монополізують усю частку державного фінансування, породжує корупцію і несправедливість, від яких страждають безпосередньо інваліди із зору.

В Україні з-поміж усіх організацій, що опікуються інвалідами із зору, бюджетну підтримку в розмірі кількох десятків мільйонів гривень щороку отримує лише УТОС. Заснований ще 1933 року, УТОС монополічно володіє усіма підприємствами, бібліотеками, редакцією, санаторієм, базами відпочинку, будинками культури, капелюю та ін. Виділені державою кошти скеровуються для виплати заробітних плат працівникам невиробничої сфери, переоснащення підприємств, придбання санаторно-курортних путівок, утримання бібліотек і капели бандуристів.

Усе було б гаразд, якби вкладені в УТОС кошти давали очікуваний результат. Проте продуктивність

роботи цієї організації надзвичайно низька, кадровий потенціал не відповідає жодним критеріям, вкладені у виробничу та соціальну сферу бюджетні кошти безрезультатно "проїдаються". Але консервативне керівництво УТОС не прагне до жодних змін і навіть остерегається їх, усуваючи з посад тих керівників місцевих осередків, які намагаються реформувати стагновану систему УТОС шляхом впровадження інновацій за прикладом європейських країн.

Решта неурядових організацій (Українська спілка інвалідів, Генерація успішної дії) не фінансуються в рамках Державної програми фінансової підтримки громадських організацій інвалідів, хоч ефективність їхньої роботи очевидна. Обидві організації мають розгалужену мережу осередків і активно працюють над впровадженням інновацій у сфері освіти, культури, доступності, ринку праці, соціального захисту.

Управлінські процеси в УСІ та ГУД є ефективними з погляду менеджменту. Очолюють обидві організації безпосередньо інваліди, а свою діяльність вони базують на потребах і очікуваннях незрячих України. Джерелами для реалізації інновацій у різних сферах життя є участь у національних і міжнародних грантах. Так, лише Львівський осередок Української спілки інвалідів упродовж 2011—2014 років завдяки участі в конкурсах проектів інвестував у соціальну сферу України близько 4 млн гривень.



Оксана Потімко, виконавчий директор Львівського обласного осередку "Українська спілка інвалідів", під час парламентських слухань Комітету з питань освіти і науки. Київ, 4 червня 2014 р.

Фото Тетяни Штус, наук. співр. Львівського центру ІКД НАНУ—ДКАУ

Важливо додати, що Львівський осередок УСІ зробили сайт для незрячих www.openlife.lviv.ua. Він виглядає зовні як звичайний сайт, але є пристосованим для користування повністю незрячими людьми. На ньому викладено основні здобутки, мультиплікаційні та художні фільми, абетку *Малковича*, інформацію про навчальні заклади, аудіоверсію інструкцій до ліків і т. ін. На сайті можна детальніше ознайомитися з тим, що зроблено для незрячих, як і проглянути відеорепортажі різних телеканалів про проекти Львівського осередку УСІ: концерти, виставку картин, театральну виставу.

Проблематика. Завдяки громадській ініціативі Україна зробила значний поступ і в розвитку нових методів реабілітації, і у впровадженні європейського досвіду, і в появі власних унікальних напрацювань, які не мають аналогів у світовій практиці.

Проте не вирішеними залишаються чимало проблем. Серед них найактуальнішими є публікація рельєфно-крапкової літератури, комплектація спеціальних шкіл брайлівськими друкарськими машинками, технічне та методичне забезпечення освіти незрячих дітей поза межами спеціальних шкіл-інтернатів, розширення списку засобів реабілітації та зміна підходів до забезпечення ними інвалідів із зору, рівний доступ всіх громадських організацій до пропонованих державою благ, відкритість ринку праці для осіб з глибокими порушеннями зору.

Проблемою залишається низька активність самих інвалідів із зору. 3-поміж 100—120 тисяч незрячих і слабозорих мешканців України активна їх частка не перевищує 5%. Комп'ютерами володіють близько 10%, а шрифтом Брайля — майже 30% інвалідів із зору. В середовищі незрячих переважає споживацтво, пасивний підхід до своєї ролі в житті держави, переконання, що проблеми інвалідів повинні вирішувати інші. Значною мірою на це впливає як система виховання у спеціальних школах-інтернатах, так і вкорінені ще за часів радянської доби стереотипи. Врешті, й сама соціальна політика держави і деяких профільних громадських організацій не стимулює особливої активності серед інвалідів.

Проте, поява першого випадку інклюзивного навчання сліпої дитини в загальноосвітній школі, пропагування творчості незрячих вокалістів у проекті "Відчинилося життя", започаткування аудіодискрипції візуальних творів для глядачів із значними вадами зору, публічні акції та щоденна промоція досягнень українських незрячих через телебачення і радіомовлення інтенсивно руйнують усталені десятиліттями стереотипи про людей з інвалідністю і налагоджують мости між світом зрячих та незрячих. Міжнародне партнерство, можливість обміну досвідом, грантова діяльність сприяють активному поступові вперед. Головне — знаходити спільні площини дотику в співпраці з державою, завойовувати довіру донорів і міжнародних партнерів, працювати глобально і задля результату, керуючись принципом *"якщо прагнеш щось зробити — шукатимеш шляхи, якщо ні — причини"*. ■